

DE HEL VAN AZOVSTAL

Leesvoorbeeld

DE

JOANIE DE RIJKE
JASPER CHRISTIAENS

HEL VAN
AZOV
STAL

82 DAGEN OEKRAÏENS VERZET

IN MARIOEPOL

P E L C K M A N S

7 **VOORWOORD** Joanie de Rijke, Jasper Christiaens

17 **OORLOG EN VREDE** Sven Biscop

VIKTORIA
DE VLUCHT NAAR AZOVSTAL

30

54

MARK
'WIE HONGER HEEFT,
MOET GRAVEN'

SERGEI & VALENTINA
'HOOP IS EEN GEVAARLIJK
BEESTJE'

74

86

BOGDAN
'WIL JE MET ME TROUWEN?'

FLINT
KAMIKAZEOPERATIE

104

TATJANA
'NET GENOEG ETEN OM
NIET DOOD TE GAAN'

116

132

IVAN
'IN DE KINDERKAMER, ONDER HET
DEKBED VAN MIJN ZOONTJE,
LIGT EEN BOOBYTRAP'

146

NATALIA
TANTE SOEP

163 **NABESCHOUWING** Lisa Weeda

Voorwoord

21/03/2022

7

Marioepol is een hel. Na bijna vier weken verslag in Oekraïne wil ik nog niet vertrekken. Want de verhalen van de bewoners moeten worden verteld. Hemeltegende, misselijkmakende getuigenissen uit een belegerde stad waar de bevolking wordt gebombardeerd en uitgehongerd. Weggaan zonder dat ik minstens naar een aantal van die halsoverkop gevluchte bewoners heb geluisterd en hun ervaringen kan overbrengen, voelt alsof ik iets onafgemaakt achterlaat. Dus blijf ik.

Dat schreef ik destijds voor de krant *De Morgen*, vanuit een verduisterd hotel in de stad Zaporizja, in het zuiden van Oekraïne. Omdat Zaporizja vanaf Marioepol de dichtstbijzijnde grote stad in Oekraïens gebied is, stroomden er dagelijks honderden gevluchte bewoners binnen. Hele families in kleine, vaak kapotgeschoten auto's. Hun honden en katten tussen hen in. Vermoeid en verdwaasd stapten ze uit bij het winkelcentrum aan de rand van de stad waar ze werden opgevangen met massa's eten en bergen kleding.

Meestal wisten ze niet veel te zeggen. Overdonderd door alles wat ze hadden meegemaakt. Je hoefde maar naar ze

te kijken om te beseffen dat ze aan hun ergste nachtmerrie waren ontsnapt.

8

In het kinderziekenhuis van Zaporizja sprak ik met de zestienjarige David Agabekyan. Hij lag op een bed in de gang van het keldercomplex, samen met andere zwaargewonde minderjarigen die zich niet zomaar konden verplaatsen en uit veiligheidsoverwegingen zo diep mogelijk in het gebouw waren ondergebracht. De directeur van het ziekenhuis had ons juist uitgelegd met welke gecompliceerde verwondingen ze te maken kregen. Hij liet een foto zien van een onderbeen met een gat zo groot als een sinaasappel. Het was Davids been.

Op 2 maart maakt David zich samen met zijn vrienden Artyom Swergun en Ilya Perzehogin, beiden vijftien jaar oud, klaar voor hun training op het voetbalveld van Portovik Marioepol, op een steenworp afstand van de Zee van Azov. In dat deel van de stad zijn de beschietingen van de Russen op dat moment nog niet zo hevig dat je niet meer naar buiten kan.

Het is een gure middag, David trekt zijn kousen op, Ilya jongleert wat met de bal om warm te worden, Artyom strikt zijn schoenveters. Als ze het geluid horen, verstijven ze alle drie; het gieren van een raket die overvliegt. David is de eerste die reageert. Hij spurt naar het hek aan de rand van het veld en schreeuwt naar Artyom en Ilya dat ze moeten rennen. Artyom is een tiental meters achter hem, Ilya staat nog op het veld. Dan slaat de raket in. En nog een. Het voetbalveld van Portovik Marioepol verandert in een slagveld. Ilya's beide benen worden eraf geblazen. Artyom valt op de grond terwijl de rondvliegende scherven zich in zijn lichaam boren. Ook

David wordt tegen de grond gesmakt. Hij probeert overeind te komen maar raakt kort daarna bewusteloos. Ilya sterft vrijwel meteen na aankomst in het ziekenhuis. De andere twee zijn zwaargewond.

De foto van Ilya's rouwende vader bij de brancard van zijn net gestorven zoon gaat de wereld rond.

In de ziekenhuisgang bleef ik een tijdje aan Davids bed zitten, we babbelden via Google Translate. Of ik zijn been wilde zien, vroeg hij plots. Ik knikte. Hij sloeg de deken opzij, ik zag een massa verband. Daaronder zat zijn onderbeen. Hij wist niet of ze het been konden redden, vertelde David. Maar hij dacht van wel. 'En dan hoop ik op een dag weer te kunnen voetballen.'

Een verdieping hoger ontmoette ik Dina. Dertien jaar. Mooi kind. Grote bruine ogen. Kaalgeschoren hoofd waarop verschillende verbanden waren geplakt. Na twee weken schuilkelder in Marioepol wilde ze wat frisse lucht scheppen en stapte naar buiten. Nog geen vijf minuten later sloeg een raket in, vlakbij. De scherven boorden zich in Dina's lichaam en in haar hoofd. Maar het zou goedkomen, zei ze. Ze zou opnieuw gaan kunstschaatsen en liet me haar foto's zien van op de ijsbaan. In een paars fluwelen pakje maakte ze sierlijke pirouettes.

Die dag sprak ik met zes kinderen en jongeren in het ziekenhuis. Allemaal uit Marioepol. Allemaal zwaargewond. Ze moesten nog weken, zo niet maanden blijven.

Voor het hospitaal lagen de zandzakken metershoog opgestapeld. Buiten bracht de wind snijdende vlagen sneeuw mee. In het tweede ziekenhuis dat ik bezocht, waren geen kinderen, alleen volwassenen. Allemaal uit Marioepol.

Verbrande, verminkte, wanhopige mensen. In tranen. Of in stilzwijgen gehuld. Omdat ze zo in shock waren dat ze niet meer konden of wilden spreken. Dan sprak hun partner of ouder in hun plaats. Met een korte knik gaven ze daar toestemming voor. Ik schreef hun verhalen op, ging naar begravenissen van militairen en van burgers. In de sneeuw, de mist, de gure kou. De lente wilde maar niet komen dat jaar.

Marioepol zelf konden we niet binnen. De toegangswegen waren afgesloten, alleen mensen met toestemming van de militaire autoriteiten konden met eigen vervoer en op eigen risico familie, vrienden of onbekenden uit de stad ophalen. Bange, maar ook vastberaden ouders, broers, zussen, zonen en dochters stapten in hun auto en reden er op goed geluk naartoe.

Verschillende vluchtelingenkonvoeien werden door de Russen aangevallen. De oorlog was nog maar een paar weken bezig. Maar dit was vuiler dan vuil, vond ik. Mensen op de vlucht kapotschieten. Het hen niet gunnen dat ze er niet voor kozen om aan de Russische kant te blijven.

Ik vergeet nooit meer de uitgebrande auto's die ik later in de velden zag. In de bomen ernaast hing een paarse trui. Op de grond een oude bruine koffer. De kleren er half uit. 'De explosie op de auto was zo groot dat de stukken tot in de bomen vlogen', legde de militair met wie we op stap waren uit. 'De inzittenden waren onderweg vanuit Marioepol.'

De stad aan de Zee van Azov werd volledig tot puin gereduceerd. Van alle steden in Oekraïne kreeg Marioepol de zwaarste klappen. De aanwezige journalisten gingen een voor een op de loop. Als ze straks omsingeld zouden worden, konden ze geen kant meer op.

Twee verslaggevers bleven wel. Niet meer dan twee.

Videojournalist Mstislav Tsjernov en fotograaf Evgeni Maloletka van Associated Press, beiden uit Oekraïne, deden de klok rond verslag vanuit de stad. Hun beelden gingen viraal. Als zij er niet waren geweest, hadden we nog niet de helft geweten van wat er allemaal gebeurde. De kraamklinik die werd aangevallen. De rijen zwartgeblakerde appartementsblokken. De vader van de voetballende Ilya aan het doodsbed van zijn vijftienjarige zoon.

11

Uiteindelijk moesten de twee AP-reporters weg van het Oekraïense leger. Ze werden gezocht door de Russen, het was absoluut niet langer veilig om te blijven.

Hun verslag maakte indruk. Een indringend relaas over pure oorlogswaanzin. ‘Nog nooit heb ik zo’n sterk gevoel gehad dat de stilte doorbreken cruciaal was’, verklaarde Tsjernov aan Associated Press.

Vanaf dan zijn er geen westerse journalisten meer in Marioepol. Maar de heksenketel gaat door. Begin april maakt Maxar Technologies satellietbeelden van de massagraven in het dorp Mangoesj. De lengte van de loopgraaf waarin de dode inwoners van Marioepol zijn begraven, bedraagt 340 meter.

Ik reis naar de stad Charkiv in het noorden, naar Mykolaiv en terug naar Zaporizja. De verhalen uit Marioepol laten me niet los. Het is frustrerend dat we er niet zelf naartoe kunnen. Tegelijk zou het gekkenwerk zijn. Maar dat was het later ook in Bachmoet. En in zoveel andere plaatsen. We gingen toch.

Het nieuws dat ons nog wel uit Marioepol bereikt, krijgen we via de Starlinksatellietverbinding die de Oekraïense militairen in de Azovstalfabriek hebben geplaatst. De staalgiant

met de hoogovens is het laatste Oekraïense bastion in Mari-oepol. Omsingeld door een grote Russische troepenmacht. Vladimir Poetin wil de stad aan de Zee van Azov koste wat kost op de knieën krijgen. Al blijft er geen spaander meer overeind. We kijken naar de filmpjes die de Oekraïense soldaten de wereld insturen. We zien hoe ze magerder worden, hun baarden pluiziger, hun haren langer. We horen de moeders die al wekenlang tevergeefs wachten op verlossing. Noodkreten uit de naar vocht stinkende onderbuik van een uiteengereten industrie-complex. De moeders willen eten voor hun kinderen. Warmte. Veiligheid. Eindelijk de hemel weer kunnen zien. Velen zijn de tel kwijt, ze weten niet meer hoelang ze daar al zitten in de schuilcellen.

Eind april, begin mei 2022 starten de evacuaties van de laatste achtergebleven burgers in Azovstal. De cijfers over de aantallen variëren. Van minimaal vijfhonderd tot maximaal duizend mensen. Vrouwen, kinderen en ouderen klauteren uit de bunkers, zien voor het eerst weer hoe de hemel zich boven hun hoofden openvouwt.

De tweeduizend vijfhonderd militairen die achterblijven in de fabriek, weten dat het ergste nog moet komen. Nu de burgers zijn vertrokken, is het een kwestie van tijd. De Russische strijdkrachten bevinden zich op het uitgestrekte fabrieksterrein en naderen de hoofdgebouwen.

Op 16 mei geeft commandant Denys Prokopenko het bevel dat ze zich moeten overgeven. Hij heeft de leiding over de manschappen in de fabriek en hij weet; ze kunnen geen kant meer op. Als ratten in de val zitten ze. De Russische overmacht is te groot. Oekraïne moet opgeven. Na ruim tachtig dagen koppig verzet is het voorbij.

In groepjes komen de Oekraïners naar buiten, dag na dag. Apocalyptische beelden, eechoot het in de media. Verslagen mannen die hun wapens moeten afgeven, in bussen worden gedropt en naar Russische gevangenenkampen worden gestuurd.

In de zomer en herfst van dat jaar spreek ik met verschillende mensen uit Azovstal. Mannen, vrouwen, medisch personeel, militairen.

13

Ook in Boetsja, Tsjernihiv, Charkiv, Hostomel, Soemy en nog tal van andere plaatsen vinden uiterst wrede oorlogsmisdaden plaats. De lichamen van burgers liggen op straat. Doodgeschoten door de Russen. Ook daar schrijf ik over. Om daarna weer uit te komen bij Marioepol.

Wat er gebeurde in de havenstad is een van de grootste drama's uit de oorlog sinds 24 februari 2022. Nog altijd zijn er talloze bewoners vermist. Een aantal woont wellicht in Rusland of door Russen gecontroleerd gebied. Anderen zijn opgeslorpt door het puin, de aarde, het stof.

Wat overblijft zijn de verhalen. Voor dit boek tekenden we een aantal getuigenissen op van wie toevlucht zocht in een van de 36 schuilkelders van Azovstal.

Elk met hun eigen herinneringen en gaten in het geheugen. We hebben ervoor gekozen om iedere getuige van begin tot einde non-stop te citeren. In de resterende teksten maken we ruimte voor meer achtergrond.

De gesprekken vonden plaats in Oekraïne, tussen juni 2022 en september 2024. Ergens in hun nieuwe thuis, ver weg van Marioepol, vertelden de getuigen over het leven onder de grond in een stad in oorlog. Hun nieuwe verblijfplaats was tijdelijk, benadrukten ze. Allemaal wilden ze terug naar huis.

In de loop van de oorlog verstomden die geluiden. Tijdelijk werd permanent.

14

Wat overblijft is de heimwee. Naar een leven dat voorgoed verleden tijd is. Naar de ooit zo imposante industriestad Marioepol met haar uitgestrekte groene parken, de brede lanen, de koele zeebries op warme zomeravonden. Naar de gloriedagen van de Azovstalfabriek die zowat de hele stad van werk voorzag.

De bijna honderd jaar oude onderneming, die in 1933 met de productie van ijzer startte, is niet meer. De Russen willen het industriecomplex niet meer opbouwen.

Zelfs de stank van Azovstal is vervaagd tot melancholie.

Joanie de Rijke

01/08/2022

Maandag 1 augustus, 2022. Joanie de Rijke toont me een krantenartikel. ‘Wat er gebeurde in de schuilkelders van Marioepol’, luidt de titel. Onder de kop staat een afbeelding van iets wat ooit een staalfabriek was. Geperforeerde gebouwen. Zwartgeblakerde muren. De Russische raketten lijken nog na te smeulen. Niets lijkt het oorlogsgeweld te hebben overleefd. Deze plek is niet gebombardeerd, maar genadeloos verwoest.

Onder de foto: getuigenissen van mensen die dagen-, weken-, maandenlang de dood in stilte in de ogen keken. Hun verhalen zijn weerzinwekkend. Zij gingen door een hel. Maar journalisten waren niet in de buurt en op dat moment lijkt het wel alsof de slachtoffers van Marioepol geen platform krijgen. De informatie is versnipperd. In de krant staan enkele artikels en als je in het ‘juiste’ algoritme zit, krijg je op sociale media af en toe iets te zien over Azovstal. Die vluchtigheid maakt het moeilijk om verbinding te voelen met de slachtoffers. Maar de verhalen uit Marioepol verdienen meer aandacht. We besluiten een documentaire te maken en een boek te schrijven over wat er gebeurde in Azovstal.

15

Bijna anderhalf jaar later, in november 2023, reizen we met een cameraploeg naar Oekraïne. Om met de verschillende getuigen te praten doorkruisen we het westen van het land. Hoe dichterbij Kiev komen, hoe meer de sporen van de oorlog te zien zijn. De vele checkpoints zijn verlaten, maar de kant van de weg is bezaaid met ‘Tsjechische egels’, een soort metalen kruisen om tanks tegen te houden. We rijden ellenlange konvooien trucks van het Rode Kruis en het leger voorbij. Die brengen hulpgoederen en wapens naar het front.

Soms lijkt het alsof de Oekraïners zelf al gewoon zijn aan het nieuwe decor waarin zij leven. Bij een luchtalarm gaat het leven gewoon door. Mensen rijden achteloos langs kapotgeschoten gebouwen. Wanneer ’s nachts alle lichten in de hotels worden gedoofd, ben ik precies de enige die dat eng vindt. Of lijkt dat alleen maar zo?

Op de laatste dag van onze reis praten we met Natalia, een ingenieur die 65 dagen in de schuilkelders van Azovstal verbleef. Ze is piekfijn uitgedost en haar grapjes doen

vermoeden dat ze een manier heeft gevonden om met de oorlog om te gaan. ‘Ik kan niet wachten om mijn verhaal te vertellen’, zegt ze. Maar wanneer het interview begint, brokkelt de façade van enthousiasme af.

16

Natalia zit onbeweeglijk op haar stoel. Haar handen wrijft ze droog aan haar broek. In haar ogen lees ik een soort leegte die ik nog nooit eerder heb gezien. Wanneer ze praat breekt haar stem. Moedig vecht ze tegen de tranen.

Joanie kijkt me aan. We denken hetzelfde. Is dit gesprek wel goed voor Natalia? Waarom doen we dit? Waar ligt de grens tussen journalistiek en hertraumatisering? We vragen Natalia meermaals of ze ermee wil ophouden. Dat vindt ze bijna beledigend. Ze wil niet bemoederd worden. Het is niet aan ons om te beslissen dat het te veel is, vindt ze. Meer dan vier uur lang praat Natalia over alles wat ze zich herinnert.

Uit haar rugzak haalt ze vijf flessen Oekraïense kersenli-keur. Voor elk van de ploeg één fles. Ze pakt ons vast en kijkt ons recht in de ogen. ‘Bedankt, ik voel me opgelucht.’

En misschien is dat wel de essentie. Niet de documentaire, niet het boek. Wel dat we naar mensen als Natalia hebben geluisterd. Dat zij hun verhaal hebben kunnen vertellen en dat zij weten dat wij ons platform gebruiken om hun woorden te delen met de wereld. Als dat ook maar een sprankel gemoedsrust kan brengen in het leven van de onschuldige oorlogsslachtoffers, dan is dit boek waardevol.

Jasper Christiaens